

<https://doi.org/10.31891/PT-2023-4-6>

УДК 159.947:159.9:35

Олександр МИТНИК

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

<https://orcid.org/0000-0002-0450-9838>

e-mail: mytnyk1969@ukr.net

ПРОФЕСІЙНИЙ ПЛАН ЯК СКЛАДОВА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Статтю присвячено актуальним проблемам професійного самовизначення як свідомого вибору суб'єктом життєвої позиції та усвідомлення особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності. Формування професійних планів розглядається як цілісний і багатоаспектний процес у межах професійного самовизначення, що здійснюється в умовах професійної освіти і спрямований на проєктування етапів, кроків для самореалізації у соціальній та обраній професійній діяльності відповідно до інтересів, схильностей особистості й вимог суспільства та ринку праці до сучасного професіонала. Розглядаються можливості управління професійним самовизначенням особистості суб'єкта.

Ключові слова: професійне самовизначення; психолого-педагогічний супровід; професійний план; суб'єкт; життєва позиція; професійна діяльність.

Oleksandr MYTNIK

Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

PROFESSIONAL PLAN AS A COMPONENT OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT FOR PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF THE INDIVIDUAL

The article is devoted to the topical issues of professional self-determination as a conscious choice of a life position by a subject and the person's awareness of himself/herself as a subject of a specific professional activity. The formation of professional plans is seen as a holistic and multidimensional process within the framework of professional self-determination, which is carried out in the context of vocational education and is aimed at designing stages and steps for self-realisation in social and chosen professional activities in accordance with the interests, aptitudes of the individual and the requirements of society and the labour market for a modern professional.

A structural component of professional self-determination is the availability of a professional plan - a well-founded idea of the chosen field of work, ways to master the future profession and prospects for professional growth. A professional plan is an integral part of a life plan - a person's idea of the desired lifestyle, i.e. social, professional, family status, as well as the ways and means of achieving it.

Studying the features of the plan makes it possible to consider the professional plan of an individual, firstly, as the result of a complex and synthetic process that includes the formation of a system of interrelated ideas about future professional activity; secondly, as a category that has a certain potential for dynamics, developing in stages; thirdly, as a set of well-

founded ideas about the chosen field of work, ways of mastering the future profession, and prospects for professional growth.

Keywords: professional self-determination; psychological and pedagogical support; professional plan; subject; life position; professional activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Актуальність проблеми професійного самовизначення полягає насамперед у тому, що вибір професії завжди був для людини одним із самих важливих життєвих рішень. Це складний акт самовизначення, свідомого вибору суб'єктом життєвої позиції, яка стає вирішальним чинником у виборі способів розв'язання тих чи інших життєвих проблем.

Професійне самовизначення особистості є не лише одним із пріоритетних напрямів професійної орієнтації, а й виконує важливу соціальну функцію. Професійне самовизначення нівелює суперечності процесу соціалізації молоді, коригує відповідність особистих професійних планів із потребами ринку праці.

Соціологічні дослідження фіксують зростання абітурієнтів, які керуються неадекватними мотивами під час вибору спеціальності та ЗВО. Спостерігається зростання кількості студентів, чії професійні плани є вузькими та утилітарними, не сприяють реалізації їхнього особистісного потенціалу. Проте у тих, хто навчається у вищих закладах освіти, формується власне уявлення про місце і роль професійної діяльності у житті людини. Тому дослідження проблеми професійного самовизначення особистості як у загальноосвітній школі, так і в системі ЗВО сьогодні є особливо актуальним.

Необхідність вивчення механізму формування особистих професійних планів суб'єктів професійного самовизначення пояснюється кількома чинниками. По-перше, прагматичною орієнтацією нового покоління школярів, які віддають перевагу поєднанню навчальної діяльності та дозвілля з опануванням престижних у молодіжному середовищі знань і вмій. По-друге, орієнтацією суспільства на ранню професіоналізацію (спеціалізовані, профільні класи, диференціальна та різнорівнева підготовка тощо). До того ж динамічний ритм сучасного життя у суспільстві висуває іноді завищені вимоги до старшого школяра як суб'єкта соціалізації.

Аналіз досліджень та публікацій

Проблема формування професійних планів особистості розглядається у контексті розвитку її мотиваційної сфери (С. Занюк, В. Климчук, С. Москвичев, Л. Сердюк та ін.) [2; 6; 7; 8 та ін.],

інтелектуальної сфери (Л. Засекіна, М. Смутьсон) [3; 9], здібностей (Г. Костюк, О. Мамічева та ін.) [4; 5 та ін.], проєктування життєвого шляху (О. Гриньова та ін.) [1 та ін.]

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає в обґрунтуванні професійного плану як структурного компоненту психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення особистості.

Виклад основного матеріалу

Формування професійних планів розглядається як цілісний і багатоаспектний процес у межах професійного самовизначення, що здійснюється в умовах професійної освіти і спрямований на проєктування етапів, кроків для самореалізації у соціальній та обираний професійній діяльності відповідно до інтересів, схильностей особистості й вимог суспільства та ринку праці до сучасного професіонала.

Професійне самовизначення особистості – тривалий, такий, що характеризується поетапним розвитком, суб'єктивно-об'єктивний процес узгодження професійно-психологічних можливостей людини зі змістом і вимогами професії та ринку праці, що відображає соціальний розвиток особистості, її потреби у самоактуалізації та самореалізації.

Професійне самовизначення можна розглядати у різних площинах. Так, його можна розглядати як сукупність певних завдань, які «сформульовані» перед людиною суспільством, і які їй необхідно виконати у певний проміжок часу. Його також можна розглядати як процес поступового ухвалення рішень, реалізуючи які людина сягає балансу між власними потребами і потребами суспільства. Крім того, його можна розглядати як процес формування людиною індивідуального стилю її життєдіяльності, що містить власне професійну діяльність. Професійне самовизначення передбачає рефлексивну роботу, в процесі якої людина пізнає сама себе та об'єктивно оцінює власні індивідуально-психологічні особливості, співвідносить професійно важливі якості і ресурси, що притаманні їй, із вимогами, що висуваються до неї як до фахівця у конкретній професійній галузі. Професійне самовизначення передбачає прийняття людиною рішення щодо вибору майбутньої професії, закладу освіти, в якому вона отримає необхідні для цієї професії знання, навички та вміння, і, крім того, місця своєї трудової діяльності.

Таким чином, сутність професійного самовизначення полягає в усвідомленні людиною себе як активного суб'єкта конкретної сфери професійної діяльності, що має передбачати:

- самооцінку людиною власних індивідуально-психологічних якостей і зіставлення власних можливостей із психологічними вимогами професії до фахівця;
- усвідомлення власної ролі у системі соціальних відносин і власної відповідальності за успішне виконання діяльності та реалізацію власних здібностей;
- саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети.

Таким чином, суб'єктом професійного самовизначення є особистість, яка, реалізуючи власні потенційні особливості, переводить їх у статус актуальних особистісних утворень, які, своєю чергою, сприяють: самоорганізації, самореалізації, самооцінці в процесі побудови особистого професійного плану.

Професійний план вважається однією зі складових професійного визначення людини. Його можна вважати цілком обґрунтованим уявленням про майбутню сферу трудової діяльності, на якій вона зупинила свій вибір, про шляхи її опанування, а також перспективи зростання у професійному середовищі. Таким чином, професійний план перетворюється на структурний компонент її життєвого плану, в основі якого уявлення особистості про прийнятний образ життєдіяльності, що містить різні субмодальності – соціальну, професійну, сімейну, а також уявлення про те, яким чином вона буде цей образ втілювати у дійсність.

За результатами аналізу психолого-педагогічної літератури та ретроспективного аналізу власної педагогічної діяльності, ми розглядаємо професійний план як не лише найважливішу структурну організацію особистості, притаманну їй на етапі її самовизначення, а й водночас як складне багатозначне явище психолого-педагогічної дійсності, як стратегічну мету освітньої діяльності, як показник соціальної зрілості суб'єктів, активного ставлення до життєвого і професійного шляху. У нашому розумінні професійний план особистості узагальнено являє собою схему свідомої регуляції особистістю власної життєвої та професійної біографії.

Основні елементи професійного плану:

- аксіологічний аспект вибору конкретної професії;
- наявність знань про певні професії і професійні заклади освіти, в яких їх можна отримати;
- професійна мрія, синхронізована з іншими цілями у житті;

- проміжні професійні цілі;
- запасні варіанти та їхню ієрархізацію;
- рефлексія власних можливостей для досягнення поставленої мети;
- знання напрямів, способів і засобів підготовки до досягнення поставленої мети;
- ретельна підготовка до досягнення поставленої мети і поступова реалізація складових професійного плану;
- здатність до перегляду професійного плану у разі необхідності, його оптимального переструктурування чи формування нового у разі неможливості чи недоцільності реалізації першого.

Вивчення особливостей плану надає можливість розглядати професійний план особистості, по-перше, як результат складного і синтетичного процесу, що містить формування системи взаємопов'язаних уявлень про майбутню професійну діяльність; по-друге, як категорію, що володіє певним потенціалом динаміки, розвивається поетапно; по-третє, як сукупність обґрунтованих уявлень про обрану сферу трудової діяльності, способи оволодіння майбутньою професією, перспективи професійного зростання.

З огляду на накопичений науковий досвід, дані аналізу психолого-педагогічної літератури та результати дослідно-експериментальної роботи, вважаємо основними такі компоненти структури професійного плану, як: ціннісний, особистісно-вольовий, цільовий, пізнавальний, рефлексивний і діяльнісний. При цьому виокремлення ціннісного компонента як системоутворювального у структурі професійного плану зумовлене домінантним становищем ціннісних установок в орієнтації особистості на вибір перспектив професійного розвитку. Особливе місце відводиться особистісно-вольовому та рефлексивному компонентам, оскільки активна позиція особистості в оволодінні професією стимулює та сприяє самоактуалізації особистості в процесі професійного самовизначення.

Психолого-педагогічні умови формування професійних планів передбачають забезпечення безперервності, наступності та поетапності формування професійних планів в освітньому середовищі ЗВО. Включення студентів у науково-дослідницьку, соціально значущу діяльність сприяє реалізації особистісних і соціально значущих потреб. Застосування комплексу педагогічних умов забезпечує наступність набуття соціокультурного та професійного досвіду. У зв'язку з цим, педагогічно організований процес професійного самовизначення в освітньому середовищі ЗВО являє собою створення психолого-педагогічних умов для цілеспрямованого формування готовності

суб'єкта самостійно й усвідомлено планувати, коригувати та реалізовувати власні професійні наміри.

З метою формування професійних планів суб'єктів під час дослідно-експериментальної роботи реалізуються такі основні напрямки: вивчення ціннісних орієнтацій, професійної спрямованості, індивідуально-психологічних особливостей особистості старшокласників; консультаційна робота; розробка й удосконалення змісту профорієнтованих програм та їхня реалізація; складання та ведення профільних елективних курсів; удосконалення індивідуальної та диференційованої роботи зі старшокласниками із врахуванням рівня сформованості їхніх професійних планів; проведення майстер-класів, тренінгів, семінарів; профорієнтаційні рольові та імітаційні ігри; професійні проби, активізація позиції учасників дослідницько-експериментальної роботи щодо професійного самовизначення в освітній та соціально-значущій діяльності.

В процесі управління професійним самовизначенням особистості необхідно враховувати систему життєвих смислів, які визначає для себе людина. Вони безпосередньо впливають на освітню діяльність і життєву стратегію. Але, однак, і зворотний вплив виявляється доволі сильним. Недостатньо осмислене переміщення власного «Я» у ситуацію, що не відповідає життєвим смислам, мірою розвитку особистості суб'єкта призводить до конфлікту між навчальною діяльністю і життєвими цілями людини. Конфлікт стає неминучим, оскільки ця діяльність або дозволяє, або не дозволяє їх реалізувати. Порушення діяльнісно-сислової єдності веде, зрештою, до тотальної дисгармонії особистості студента, виникнення внутрішньоособистісного конфлікту. Це, своєю чергою, негативно впливає на керованість процесу професійного самовизначення особистості студента.

Соціально-педагогічне управління процесом професійного самовизначення особистості передбачає не прямий вплив на індивіда, а опосередкований, через чинники та умови, в яких відбувається цей процес. Опосередкованість полягає тут у тому, що практично управління здійснюється тими чинниками, тобто зовнішніми умовами, які формують потреби та інтереси людей. Тому розроблення концепції системи соціального управління процесом професійного самовизначення особистості студента ЗВО передбачає врахування усієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників, що детермінують цей процес. Провідна роль тут належить об'єктивним умовам. Будучи первинними, вони створюють базу, основу для можливої дії

суб'єктивного чинника. Сама ж дія об'єктивних умов проявляється лише через дію суб'єктивного чинника.

Ми спираємося на такі передумови, чинники та умови, що сприяють формуванню професійних планів, розкривають особливості професійного самовизначення суб'єктів:

- формування механізмів психічної регуляції навчальної діяльності та формування професійних планів – багатоаспектний процес, детермінований умовами та змістом освітнього процесу;

- здібності до регуляції навчальної діяльності та формування професійних планів – інтегративні особистісні утворення, формування яких є найважливішою умовою суб'єктивної освітньої активності;

- структура та зміст функціонування механізмів формування професійних планів і психічної регуляції навчальної діяльності студентів зумовлюється характером самої навчальної діяльності;

- ефективність впливу механізмів формування професійних планів і регуляції на успішність навчальної діяльності залежить від здібностей суб'єкта оцінювати себе у сьогоденні та у перспективі;

- становлення ефективних механізмів формування професійних планів і регуляції навчальної діяльності студента є неможливим без психолого-педагогічного супроводу процесу професійного самовизначення;

- оптимізація механізмів формування професійних планів і регуляції навчальної діяльності передбачає врахування в освітньому процесі особистісних, когнітивних, мотиваційних, емоційно-вольових особливостей суб'єкта;

- ядро структури механізмів формування професійних планів і психічної регуляції навчальної діяльності становлять мотиваційна сфера і сфера здібностей;

- мотиваційна сфера, сфера здібностей і специфіка їхніх взаємовідносин є найважливішими складовими механізмів формування професійних планів і психічної регуляції навчальної діяльності суб'єктів.

Ці психічні утворення мають складну, багатокомпонентну структуру. У сфері мотивації – це загальна особиста спрямованість, професійна спрямованість, ділова спрямованість, спрямованість на взаємодію, спрямованість на досягнення. У сфері здібностей – це інтелектуальні здібності, здібності оцінки себе у конкретний момент, оцінка власної перспективи, регулятивні здібності. При цьому структура взаємозв'язку мотивації та здібностей має різну вираженість у студентів, і її основу становить профіль, що характеризує різні

сторони суб'єктивного життя учня, зокрема, його уявлення власної професійної кар'єри.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, психолого-педагогічний супровід професійного самовизначення передбачає організацію та здійснення переконуючого управлінського впливу на психічну сферу людини за допомогою адекватного репертуару психолого-педагогічних засобів задля підготовки її до самостійного та усвідомленого вибору професії. Психолого-педагогічне керівництво процесом професійного самовизначення спрямовано на реалізацію принципу свободи вибору професії, оскільки цей процес не обмежує особистість у своїх діях, а вільний вибір нею професії імперативно має передбачати, що прагнення і наміри особистості кореспондуються із потребами суспільства, а процес вибору професії має передбачати синхронізацію власних якостей і ресурсів із вимогами конкретної (обраної) професії. Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язаними із розробкою та впровадженням різних видів профорієнтаційних робіт відповідно до рівнів сформованості професійних планів учнів старших класів, які тяжіють до навчання у відповідних закладах освіти.

Література

1. Грінцова О. М. Психологія проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку : дис. д-ра психол. наук 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. К., 2018. 405 с.
2. Занюк С. С. Психологія мотивації : навч. посібник. К. : Либідь, 2002. 304 с.
3. Засекіна Л. В. Структурно-функціональна організація інтелекту особистості : дис... д-ра психол. наук : 19.00.01 – загальна психологія, історія психології / Національний ун-т «Острозька академія». Острог, 2006. 365 с.
4. Костюк Г. С. Здібності та їх розвиток у дітей. К. : Знання, 1963. 80 с.
5. Мамічева О. В. Психологічні основи розвитку предметно-педагогічних здібностей викладачів ВНЗ гуманітарного профілю : дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. О., 2010. 435 с.

6. Климчук В. О. Мотиваційний дискурс особистості в інтеракційному просторі : дис. д-ра психол. наук. К. : НАПН України. 2015. 362 с.

7. Попова І. М. Мотивація, діяльність, стимулювання праці [Рецензія на статтю Москвичева С. Г. Мотивация, деятельность и управление]. *Філософська думка*. 2004. №2. С. 155-160.

8. Сердюк Л. З. Психологія мотивації учіння майбутніх фахівців : системно-синергетичний підхід. К. : Університет «Україна», 2012. 323 с.

9. Смільсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту в ранній юності : дис. д-ра психол. наук. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, К., 2002. 461 с.

References

1. Hrinova O. M. Psykholohiia proektuvannia zhyttievoho shliakhu osobystisti unatskoho viku : dys. d-ra psykhol. nauk 19.00.07 – pedahohichna ta vikova psykholohiia. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. K., 2018. 405 s.

2. Zaniuk S. S. Psykholohiia motyvatsii : navch. posibnyk. K. : Lybid, 2002. 304 s.

3. Zasekina L. V. Strukturno-funktsionalna orhanizatsiia intelektu osobystosti : dys... d-ra psykhol. nauk : 19.00.01 – zahalna psykholohiia, istoriia psykholohii / Natsionalnyi un-t «Ostrozka akademiia». Ostroh, 2006. 365 s.

4. Kostiuk H. S. Zdibnosti ta yikh rozvytok u ditei. K. : Znannia, 1963. 80 s.

5. Mamicheva O. V. Psykholohichni osnovy rozvytku predmetno-pedahohichnykh zdibnostei vykladachiv VNZ humanitarnoho profilu : dys. ... d-ra psykhol. nauk: 19.00.01 – zahalna psykholohiia, istoriia psykholohii. O., 2010. 435 s.

6. Klymchuk V. O. Motyvatsiinyi dyskurs osobystosti v interaktsiinomu prostori : dys. d-ra psykhol. nauk. K. : NAPN Ukrainy. 2015. 362 s.

7. Popova I. M. Motyvatsiia, diialnist, stymuliuвання pratsi [Retsenzia na stattiu Moskvycycheva S. H. Motyvatsiia, deiatelnost y upravlenye]. *Filosofska dumka*. 2004. №2. S. 155-160.

8. Serdiuk L. Z. Psykholohiia motyvatsii uchinnia maibutnykh fakhivtsiv : systemno-synerhetychnyi pidkhid. K. : Universytet «Ukraina», 2012. 323 s.

9. Smulson M. L. Psykholohiia rozvytku intelektu v rannii yunosti : dys. d-ra psykhol. nauk. 19.00.07 – pedahohichna ta vikova psykholohiia. Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuca APN Ukrainy, K., 2002. 461 s.